

ფინანსური პროდუქტების გამჭვირვალობა და ფინანსური განათლების მნიშვნელობა მომხმარებელთა უფლებების დაცვისთვის

შესავალი

ბოლო წლებში, განსაკუთრებით ფინანსური და ეკონომიკური კრიზისის შემდეგ, მრავალი ქვეყნის მთავრობებს უფროდაუფრო აწუხებთ თავიანთი მოქალაქეების ფინანსური განათლების დონე (OECD, 2012). აღნიშნული საკითხი აქტუალურია როგორც განვითარებულ, ასევე განვითარებად ბაზრებზე. ფინანსური განათლების ამაღლების საკითხი მრავალ ქვეყანაში განიხილება როგორც ფინანსური მომსახურების მომხმარებელთა უფლებების დაცვის უფრო ფართო პრობლემის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი. საკითხის აქტუალურობიდან გამომდინარე, მრავალ ქვეყანაში უკვე გადაიდგა კონკრეტული ნაბიჯები ამ კუთხით, მათ შორის საქართველოშიც. ფინანსური განათლებისადმი მზარდ ინტერესს მსოფლიოს ნაკლებად მდიდარ ნაწილში აქვს სხვადასხვა მამოძრავებელი მოტივი, რომელთაგან სამი უმთავრესია: ფინანსური განათლების დაბალი დონე; ფინანსური ხელმისაწვდომობისა და გამოყენების დაბალი დონე; და იმის აღიარება, რომ ფინანსები ინოვაციისა და ზრდის კრიტიკული ელემენტია (Holzmann, Robert, 2010).

ფინანსური სფეროს, განსაკუთრებით საცალო სეგმენტის მომხმარებელთა დაცვის პრობლემა შედარებით ახალია და წინა წლებში ნაკლებად იდგა დღის წესრიგში, როგორც განვითარებულ, ასევე განვითარებად ბაზრებზე. საქართველოში აღნიშნულის ძირითადი მიზეზი, საფინანსო ბაზარზე ნაკლები ხელმისაწვდომობაა, რაც ძირითადად კორპორატიული სექტორის დომინირებით და, შესაბამისად, საფინანსო კულტურის დაბალი დონით გამოიხატებოდა. თუმცა, სწრაფმა გლობალიზრმა, მათ შორის ტექნოლოგიურმა ცვლილებებმა, საფინანსო სექტორი მეტად ხელმისაწვდომი გახდა საცალო მომხმარებლებისთვისაც, აქტიურად იზრდება საცალო საფინანსო სექტორი განსაკუთრებით განვითარებად ბაზრებზე. სექტორის ზრდის, ინოვაციური

პროდუქტების დანერგვისა და მათი კომპლექსურობის, ასევე ხელმისაწვდომობის ზრდასთან ერთად, იმატა ბაზრის ჩავარდნის რისკმაც. შესაბამისად, დღის წესრიგში დგება აღნიშნულ ჩავარდნებთან ბრძოლის გზების ძიება და მათი განხორციელება.

სტატიის მიზანია, მოკლედ მიმოიხილოს ფინანსური განათლების, როგორც მომხმარებელთა დაცვის შემადგენელი ძირითადი ნაწილის კუთხით არსებული პრობლემები და ამ პრობლემების გადაწყვეტის შესაძლო გზები.

სტატიის პირველ ნაწილში განხილულია ის პრობლემები, რომლებსაც თანამედროვე მომხმარებელი ეჯახება ფინანსური პროდუქტების გამოყენების დროს. აღნიშნული მოიცავს პროდუქტების გამჭვირვალობისა და ფინანსური განათლების დაბალ დონეს. სტატიაში ასევე განხილულია ფინანსური პირამიდის თაღლითური სქემა, რომელიც პირველ რიგში ფინანსური განათლების დაბალი დონის მქონე მომხმარებლებს აზარალებს. შესაბამისად, აღნიშნული პრობლემები პირდაპირ აისახება მომხმარებელთა ფინანსურ კეთილდღეობაზე.

სტატიაში ასევე განხილულია ზემოხსენებულ პრობლემებთან ბრძოლის გზები. აღნიშნული მოიცავს ძირითადად სამ მიმართულებას: ფინანსური პროდუქტების გამჭვირვალობის უზრუნველყოფა, ფინანსური განათლების დონის ამაღლებასა და რეგულირებას. სამივე კომპონენტი წარმოადგენს მომხმარებელთა უფლებების დაცვის უფრო ფართო მიზნის განუყოფელ ნაწილს. შესაბამისად, სტატიაში ასევე წარმოდგენილია ეუთო-ს მიერ შემუშავებული მომხმარებელთა უფლებების დაცვის პრინციპები. და ბოლოს, განხილულია მომხმარებელთა დაცვის მიზნით ფინანსური განათლების ეროვნული სტრატეგიის შემუშავებისა და განხორციელების მნიშვნელობა.

პროდუქტების გამჭვირვალობისა და ფინანსური განათლების დაბალი დონის ნეგატიური გავლენა მომხმარებლების ფინანსურ მდგომარეობაზე

ფინანსურმა და ეკონომიკურმა კრიზისებმა, რომლებსაც აშშ-ს ე.წ. სუბპრაიმ იპოთეკურმა კრიზისმა დაუდო სათავე, ნათელი გახადა, რომ მომხმარებელთა დაცვისათვის რამდენად მნიშვნელოვანია მათი ფინანსური განათლება და ფინანსური პროდუქტების გამჭვირვალობა. თანხმდებიან, რომ ხსენებული კრიზისების ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორი ფინანსური განათლების დაბალი დონე იყო, რამდენადაც მან ხელი შეუწყო ცუდად ინფორმირებულ ფინანსურ გადაწყვეტილებებს. კერძოდ, უძრავი ქონების გამოუცდელი (unsophisticated) მყიდველები იმედოვნებდნენ, რომ უძრავი ქონების ფასი მუდმივად მზარდი იქნებოდა (Rahn, Richard W., 2010). თავის მხრივ, ამ გადაწყვეტილებებს ჰქონდათ უდიდესი ნეგატიური „გადაღებები“ (ე.წ. spill-over) ეფექტი. შესაბამისად, დღეისათვის ფინანსური განათლების მაღალი დონე მთელს მსოფლიოში მიჩნეულია ეკონომიკური და ფინანსური სტაბილურობისა და განვითარების მნიშვნელოვან ელემენტად (OECD, 2012).

გარდა ფინანსური და ეკონომიკური კრიზისისა, არის რამდენიმე ფაქტორი, რომლებიც ზურგს უმაგრებენ ფინანსური განათლებისადმი მზარდ გლობალურ ინტერესს:

- მზარდი ინდივიდუალური პასუხისმგებლობა – ბაზარსა და ბოგადად ეკონომიკაში ცვლილებების კვალდაკვალ იზრდება მომხმარებელთა მიერ მიღებული გადაწყვეტილებების რაოდენობა და, შესაბამისად, მათ მიერ ინდივიდუალურ დონეზე აღებული პასუხისმგებლობა (OECD, 2012). აღნიშნულის გამომწვევი ფაქტორები სიცოცხლის მზარდი ხანგრძლივობაა, პირადი და ოჯახის სამედიცინო ხარჯების დაფინანსება, მზარდი ხარჯები განათლებისთვის, ფინანსური პროდუქტების გამოყენება და ა.შ. ფინანსური განათლების მაღალი დონე აუცილებელია ინფორმირებული და, შესაბამისად, პასუხისმგებლიანი გადაწყვეტილებების მისაღებად.
- ფინანსური პროდუქტებისა და მომსახურების მზარდი ფართო არჩევანი – ფინანსური შუამავლების მიერ სხვადასხვა არხით შეთავაზებული

უამრავი პროდუქტი, რომლებიც უფრო და უფრო კომპლექსური ხდება, აიძულებს მომხმარებლებს არჩევანის გასაკეთებლად ერთმანეთს შეადარონ ისეთი ფაქტორები, როგორებიცაა საკომისიო, საპროცენტო განაკვეთი, ვადა და რისკის დონე. მათ ასევე უწევთ უშუალოდ მომწოდებლებიდან მათთვის ყველაზე ხელსაყრელის არჩევა. ტექნოლოგიების განვითარება ფინანსურ პროდუქტებს უფრო ხელმისაწვდომს ხდის და აუმჯობესებს ფინანსურ ჩართულობას.

- მზარდი მოთხოვნა ფინანსურ პროდუქტებსა და მომსახურებაზე – ეკონომიკურმა და ტექნოლოგიურმა განვითარებამ მასობრივი ცვლილებები გამოიწვია კომუნიკაციასა და ფინანსურ ტრანზაქციებში. შესაბამისად, სოციალურ ურთიერთობებსა და მომხმარებლის ქცევაში (OECD, 2012). მომხმარებლები სულ უფრო ხშირად იყენებენ ფინანსურ მომსახურებას ელექტრონული არხებით ხელფასის მისაღებად, გადარიცხვებისათვის, კომუნალური გადასახდელების გადასახდელად, ონლაინ ტრანზაქციებისთვის და ა.შ. ვისაც ხელი არ მიუწვდება მსგავს მომსახურებაზე, მას უფრო მეტის გადახდა უწევს ფულად ოპერაციებში.

ზემოხსენებული ტენდენციების გათვალისწინებით პასუხისმგებლობა ძირითად ფინანსურ გადაწყვეტილებებზე მომხმარებლებზე გადადის. ამასთანავე, იზრდება შეთავაზებების რაოდენობა და მათი კომპლექსურობა. შესაბამისად, მომხმარებლები უნდა იყვნენ ფინანსურად უფრო განათლებულები, რათა დაიცვან საკუთარი ინტერესები და ფინანსური კეთილდღეობა.

ფინანსური პროდუქტების გამჭვირვალობის დაბალი დონე ნეგატიურ გავლენას ახდენს მომხმარებელთა, განსაკუთრებით კი გამოუცდელ მომხმარებელთა ფინანსურ კეთილდღეობაზე. კერძოდ, იზრდება მომხმარებლების მიერ საკუთარ თავზე ისეთი ვალდებულებების აღების რისკი, რომლის შესრულებაც გართულებულია, ზოგჯერ კი შეუძლებელიც. აღნიშნული თავის მხრივ იწვევს ე.წ. ჭარბვალაიანობას (overindebtedness).

აღნიშნულის გარდა, ფინანსური ინსტიტუტების შესაძლო არაკეთილსინდისიერი და პროდუქტების გაყიდვაზე ორიენტირებული ქცევის პირობებში იზრდება მომხმარებლების გადატვირთვა პროდუქტებით. ფინანსური ინსტიტუტები ხშირად იყენებენ ე.წ. პაკეტურ შეთავაზებებს, რაც გულისხმობს მომხმარებლისთვის ერთზე მეტი პროდუქტის შეთავაზებას სპეციალურ ფასად – რამდენიმე პროდუქტის ერთდროულად შექმნის შემთხვევაში მომხმარებელი იხდის იმაზე ნაკლებ საკომისიოს, ვიდრე გადაიხდიდა აღნიშნული პროდუქტების ცალ-ცალკე შექმნისას. თუმცა, საყურადღებოა, რომ მსგავსი შეთავაზებისას, უმეტესწილად, ფასს განსაზღვრავს პროდუქტების რაოდენობა და მათი შექმნის, და არა სარგებლობის ფაქტი. შესაბამისად, „ნაკლები ფასით“ მოზიდული მომხმარებელი ყიდულობს რამდენიმე პროდუქტს, რომელთაგან შესაძლოა რეალურად მხოლოდ ერთი სჭირდებოდეს. აღნიშნულის მიზეზი ასევე შეიძლება იყოს ფინანსური ინსტიტუტების მიერ გაყიდული პროდუქტების რაოდენობაზე ორიენტირებული თანამშრომელთა წახალისების სისტემა. მართალია,

ხშირ შემთხვევაში, პაკეტური შეთავაზების დროს ფინანსური ინსტიტუტი ყიდის საბაზისო პროდუქტებს, რომელთა ფასი შედარებით დაბალია და, შესაძლოა, არამატერიალური იყოს. თუმცა, დროთა განმავლობაში დაგროვებული საკომისიოს გადახდა, შესაძლოა, მომხმარებლისათვის გართულდეს.

მომხმარებელთა ფინანსური განათლებისა და პროდუქტების გამჭვირვალობის დაბალი დონე, შესაძლოა ე.წ. დეფოლტის, იგივე მომხმარებლის მიერ ნაკისრი ვალდებულებების შეუსრულებობის მიზეზიც გახდეს. აღნიშნული უარყოფითად მოქმედებს როგორც ფინანსური ინსტიტუტის ფინანსურ მდგომარეობაზე ვადაგადაცილებული და/ან უმოქმედო სესხების მზარდი წილით მთლიან საკრედიტო პორტფელში, ასევე, უშუალოდ მომხმარებლის ფინანსურ კეთილდღეობაზე.

ფინანსური განათლების დაბალი დონის პირობებში არსებობს სხვადასხვა სახის თაღლითური სქემების წარმოშობის საფრთხე. მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია ფინანსური პირამიდები, რომლის დეტალური მიმოხილვა მოცემულია ჩანართში №1.

ჩანართი №1.

ფინანსური პირამიდები და მათთან ბრძოლის გზების მიმოხილვა

ფინანსური პირამიდები

2013 წლის დასაწყისში ბაზარზე გამოჩნდა ორგანიზაცია, რომელიც კომპანიაში გაწევრიანებისა და შესაბამისი ინვესტიციის ჩადების მსურველ მოსახლეობას მოკლე დროში შეუსაბამოდ მაღალი – წლიური რამდენიმე ასეული ათასი პროცენტის (!!!) – სარგებლის მიღებას სთავაზობდა. აღნიშნული სარგებლის მისაღებად მომხმარებელს კიდევ ოთხი ადამიანი უნდა „გაეწევრიანებინა“ ორგანიზაციაში. ფორმის წარმომადგენელთა განცხადებით, მათ ჰქონდათ ქსელური მარკეტინგის პროექტი, რომელიც მიზნად ისახავდა ქვეყანაში სხვადასხვა საყოფაცხოვრებო ტექნიკის შემოტანას და ამონაგები ფულით მოსახლეობის დამხმარებას

(ჟურნალი „ლიბერალი“, 2013; საინფორმაციო სააგენტო მედიანიუსი, 2013). შესაძლოა, ამ ისტორიამ მკითხველს 90-იან წლებში მრავლად არსებული მსგავსი კომპანიები გაახსენოს – „აჩი“, „ოქროს თასი“, „სპექტრი“, „საქართველო“ და სხვა. მაშინ საქართველოს მოსახლეობამ საკმაოდ დიდი ონდენობის თანხა დაკარგა, ხოლო კომპანიის მფლობელებმა კი დიდი შემოსავალი მიიღეს.

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით 2013 წლის თებერვალში ეროვნულმა ბანკმა გაავრცელა შესაბამისი განცხადება, რომელიც მოუწოდებდა მომხმარებლებს სიფრთხილე გამოეჩინათ მსგავს კომპანიებში თანხის დაბანდებისაგან და წინასწარ მოეძიათ ინფორმაცია¹.

1. საქართველოს ეროვნული ბანკის განცხადება, 2013 წლის 18 თებერვალი: ბოლო პერიოდში ქართული მედიასაშუალებების სარეკლამო სივრცეში გამოჩნდა კომპანიები, რომლებიც წარმოებული ინტენსიური სარეკლამო კამპანიის საშუალებით, მოსახლეობას მოკლე ვადაში ბაზრისათვის არაადეკვატურად მაღალი სარგებლის მიღებას სთავაზობენ. მაღალია ალბათობა იმისა, რომ ისინი ფიზიკური პირებისაგან მოზიდულ სახსრებს საკმაოდ რისკიან აქტივებსა თუ ბიზნეს საქმიანობაში აბანდებენ. უმეტეს შემთხვევაში კი მათი მოქმედება „ფინანსური პირამიდის“ კლასიკური მოდელის ნიშნებსაც შეიძლება ატარებდეს. უნდა აღინიშნოს, რომ მოქმედი კანონმდებლობის თანახმად, მსგავსი ტიპის კომპანიები არ კონტროლდება ეროვნული ბანკის მხრიდან, შესაბამისად, მათზე არ ვრცელდება საზედამხებველო ნორმები და სანქციები. ამიტომ, ეროვნული ბანკი მიმართავს მოქალაქეებს და მოუწოდებს მათ, რომ მეტი სიფრთხილით მოეკიდონ საკუთარი სახსრების განთავსებას ეროვნული ბანკის მიერ არარეგულირებად ინსტიტუტებში. რისკის თავიდან აცილების მიზნით, წინასწარ მოიძიონ ინფორმაცია აღნიშნული კომპანიების საქმიანობისა და გადამხდელუნარიანობის მდგომარეობის შესახებ.

გემოხსენებული ფირმები წარმოადგენენ ფინანსური პირამიდის, ე.წ. პონცის სქემის კლასიკურ მაგალითს. რამდენიმე სიტყვით შევხებით კლასიკურ პირამიდას.

კლასიკური პირამიდა

კლასიკური პირამიდა არის ბიზნესის წარმოების ისეთი სქემა, როდესაც ორგანიზაცია იზიდავს სახსრებს მოსახლეობის ღია წრიდან და სანაცვლოდ მათ სთავაზობს გარკვეულ სარგებელს (Clements Len, 1997; Central Bank of Sri Lanka, 2007), ხშირ შემთხვევაში ბაზარზე არსებული საპროცენტო განაკვეთების არაადეკვატურს. ამასთან, ორგანიზაცია არ აწარმოებს რეალურ ბიზნესს და მისი შემოსავლის და ვალდებულებების მომსახურების ერთადერთი წყაროა ახალი წევრებისაგან და/ან არსებული წევრებისაგან დამატებით მოზიდული სახსრები (Kwan, Joseph, 2011). კერძოდ, სქემაში მონაწილეობისათვის პირი იხდის საწევროს წინასწარ ან სქემაში ჩართვის შემდეგ, რაც მას აძლევს უფლებას მიიღოს სარგებელი მის მიერ შემდგომში სქემაში ჩართული ახალი მონაწილეების მიერ გადახდილი საწევროდან. თუმცა, ახალი მონაწილეების რაოდენობის ზრდასთან ერთად იზრდება ვალდებულებებიც. შესაბამისად, მაშინ, როდესაც შეუძლებელი იქნება ახალი წევრების ან არსებული წევრებისაგან დამატებითი თანხების მოზიდვა, სქემა დაიშლება. ამასთან, სქემაში მონაწილეობისაკენ მას სრულად ან ნაწილობრივ უბიძგებს მის მიერ სქემაში მოწვეული ახალი წევრებისაგან მისაღები სარგებლის პერსპექტივა. შესაძლოა, დაწესებული იყოს გარკვეული ლიმიტი მონაწილეთა რაოდენობაზე, ან გარკვეული პირობები გემოაღნიშნული უფლების მისაღებად.

ზოგიერთ შემთხვევაში პირამიდის შესანიშნავად კომპანიები იყენებენ ე.წ. მრავალდონიანი მარკეტინგის შირმას, როდესაც კომპანია ახორციელებს გარკვეული საქონლის/მომსახურების გაყიდვას. ამ დროს სქემაში მონაწილეობისა და სარგებლის მიღებისათვის მხოლოდ საწევროს გადახდა არ არის საკმარისი. ამ შემთხვევაში სქემა მონაწილეებს სთავაზობს გარკვეული საქონლის/მომსახურების შეძენას. ამასთან, საქონელი შეიძლება შეთავაზებული იყოს როგორც კომპანიის, ასევე სქემის მონაწილე

ნებისმიერი პირის მიერ. თუმცა, აღნიშნული საქონლის/მომსახურების შეთავაზება ხდება კომერციულად გაუმართლებელი რაოდენობით და/ან ღირებულებით (მნიშვნელოვნად აღემატება ბაზარზე არსებული მსგავსი საქონლის/მომსახურების ღირებულებას). შესაბამისად, მსგავსი ტიპის სქემაც განიხილება პირამიდად. აღსანიშნავია, რომ ხშირ შემთხვევაში, მონაწილის მიერ მისაღები სარგებელი დიდწილად დამოკიდებულია მის მიერ სქემაში ჩართული ახალი მონაწილეების რაოდენობაზე და არა გაყიდული საქონლის/მომსახურების რაოდენობაზე.

აღსანიშნავია, რომ ქვეყნების უმრავლესობაში მსგავსი სქემები აკრძალულია და ითვლება კრიმინალად. ამასთან, უკანონო პირამიდის სქემის პიდაპირ ან ირიბად ინიცირება, პირისთვის სქემაში მონაწილეობის შეთავაზება, მონაწილეობა, სქემის ხელშეწყობა, რეკლამირება, ფინანსირება, მართვა, ან გაძღოლა. გარდა ამისა, უკანონო იმ პირების საქმიანობა, რომლებიც სხვა პირს უბიძგებენ მონაწილეობა მიიღონ სქემაში მაშინ, როდესაც მათ აქვთ ინფორმაცია, რომ შესაძლო მისაღები სარგებელი სრულად ან ნაწილობრივ დამოკიდებულია ახალი მონაწილეების მიყვანაზე. სასჯელად მიღებულია როგორც ფულადი ჯარიმა, ასევე თავისუფლების აღკვეთა. გარდა ამისა, სამართლოს შეუძლია სამართალდამრღვევს დააკისროს კომპენსაცია დაზარალებული პირის სასარგებლოდ.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოში დღეს მოქმედი კანონმდებლობით ფინანსური პირამიდა არ რეგულირდება და არ არსებობს მისი ფუნქციონირების შედეგად წარმოქმნილი შესაძლო ზარალის გამო ორგანიზაციის და/ან პიროვნების პასუხისმგებლობის მექანიზმი. გამომდინარე იქიდან, რომ პირამიდის სქემა საბოლოოდ ნებისმიერ შემთხვევაში განწირულია კოლაფსისათვის, რაც სქემაში მონაწილეებს მიაყენებს ფინანსურ ზარალს, ვფიქრობთ, საჭიროა სქემის უნიფიცირებული დეფინიციის შემუშავება და საქმიანობის კრიმინალიზაცია, რომელიც ექცევა პირამიდის განმარტების ქვეშ. ამასთან, დასჯადი უნდა იყოს არამართო სქემის ჩამოყალიბება, არამედ ნებისმიერი საქმიანობა, რომელიც ხელს უწყობს პირამიდის

ფუნქციონირებას. გარდა ამისა, საერთაშორისო გამოცდილების გათვალისწინებით, შესაძლებელია მსგავსი კომპანიების შესახებ ინფორმაციის საჯაროდ ხელმისაწვდომი სხვადასხვა საინფორმაციო საშუალებებით გავრცელება (FSA – Warning: unauthorized firms and individuals).

აღსანიშნავია, რომ ფინანსური პირამიდების საკანონმდებლო ჩარჩოში მოქცევის მიუხედავად, პოტენციური თაღლითები ყოველთვის ეცდებიან გვერდი აუარონ რეგულირებას და თავიანთი მიზნების განსახორციელებლად უფრო დახვეწილი სქემები შექმნან. შესაბამისად, რეგულირების პარალელურად აუცილებელია აქცენტი გაკეთდეს მომხმარებელთა ფინანსური განათლების დონის ამაღლებაზე. ამასთან, მომხმარებელთა უკეთ ინფორმირებისა და ფი-

ნანსურ პირამიდებთან დაკავშირებული შესაძლო რისკების შესახებ ცნობიერების ამაღლების მიზნით აუცილებელია შესაბამისი საინფორმაციო სივრცის გამოყენება ფინანსური პირამიდების შესახებ ინფორმაციის გავრცელების მიზნით. მაგალითად, არსებობს ვებ-გვერდები, სადაც მოცემულია ფინანსური პირამიდის საერთო დამახასიათებელი ნიშნები, აღწერილია როგორ ხდება ადამიანების სქემაში ჩართვა, ახსნილია რატომ არის პირამიდა თაღლითური სქემა, როგორია მსგავს სქემაში მონაწილეობასთან დაკავშირებული რისკები, როგორია საზოგადოების პასუხისმგებლობა მსგავსი სქემების გამოვლენის პროცესში და სხვა (Central Bank of Sri Lanka, 2007; 9 Signs You’re Involved in a Pyramid Scheme, 2009; Clements Len, 1997).

პრობლემის გადაწყვეტის გზები

მომხმარებელთა უფლებების დაცვის ჩარჩო მოიცავს სამ ძირითად მიმართულებას: ფინანსური პროდუქტების გამჭვირვალობისა და მომხმარებელთა ფინანსური განათლების დონის ამაღლების უზრუნველყოფასა და რეგულირებას.

ფინანსური პროდუქტების გამჭვირვალობა უზრუნველყოფს მომხმარებლის მიერ პროდუქტის მახასიათებლებისა და შესაბამისად მასთან ასოცირებული რისკების გაანალიზებას, ასევე სხვადასხვა ფინანსური მომსახურების მიმწოდებლების მიერ შეთავაზებული მსგავსი პროდუქტების შედარებას, რაც ინფორმირებული და პასუხისმგებელიანი, ასევე მომხმარებლისთვის ფინანსურად მაქსიმალურად ხელსაყრელი გადაწყვეტილების მიღების წინაპირობაა. თუმცა, ფინანსური პროდუქტების გამჭვირვალობის პირობებშიც კი შესაბამისი ცოდნისა და უნარ-ჩვევების არქონის გამო, მომხმარებელმა შესაძლოა ვერ შეძლოს რისკების იდენტიფიცირება და მიიღოს ისეთი გადაწყვეტილება, რომელიც უარყოფითად აისახება მის ფინანსურ კეთილდღეობაზე. შესაბამისად, ფინანსური განათლების დონის ამაღლების გარეშე პროდუქტების გამჭვირვალობის უზრუნველყოფამ, შესაძლოა, სასურველი შედეგი ვერ გამოიღოს.

აღსანიშნავია, რომ ზემოხსენებული ორივე კომპონენტის უზრუნველყოფის პირობებშიც კი მომხმარებელმა, შესაძლოა, ვერ გაითვალისწინოს მეორადი ფაქტორები, რომლებიც გავლენას ახდენს ფინანსური გადაწყვეტილებების შედეგებზე. მაგალითად, პროდუქტით სარგებლობასთან დაკავშირებული დამატებითი საკომისიოები, ხელშეკრულების პირობების დარღვევისათვის და/ან წინასწარ შეწყვეტისათვის გათვალისწინებული საჯარიმო სანქციები და პირგასამტეხლოები, ხელშეკრულების პირობების ფინანსური შუამავლის მიერ ცალმხრივად ცვლილების შესაძლებლობა და ასეთი ცვლილების განხორციელების შემთხვევაში დამატებითი ტვირთი და ა.შ. აღნიშნული პრობლემა განსაკუთრებით აქტუალურია საცალო ფინანსური ბაზრისათვის, სადაც მომხმარებლის მიერ მცირე ზომის პროდუქტის დე-

ტალური შესწავლა ხარჯების გამო არ არის ეფექტიანი. შესაბამისად, მომხმარებლის ქცევა არ არის ოპტიმალური, რადგან მის მიერ შიძლება უგულებელყოფილ იქნას ისეთი ფაქტორები, რომელთა რეალიზაციის ალბათობა დაბალია. ფინანსური ინსტიტუტებისათვის ინდივიდუალურად ოპტიმალური ქცევა მოახდინონ ამ ფაქტორებზე მაქსიმალურად მათთვის ხელსაყრელი პირობების დადგენა.² აღნიშნული მოვლენის დადგომისას მომხმარებელი მარტო რჩება ფინანსური ინსტიტუტის წინაშე, სადაც სამართლიანი საბაზრო პრინციპების გამოყენება ვერ ხერხდება. შედეგად, ბაზარი ვერ აღწევს რესურსების ეფექტიან განაწილებას, ეს შესაძლებელია განხილულ იქნას როგორც რეგულირების რაციონალიზაციის წინაპირობა. რეგულირებას შეუძლია მოახდინოს აღნიშნული ხარჯების შემცირება მეორადი ფაქტორების სტანდარტიზირებისა და დაბალი ალბათობების მქონე მოვლენის დადგომის დროს, ფინანსური ინსტიტუტის უფრო სამართლიანი ქცევის წახალისებით.

CGAP-ის მიერ 2012 წელს ჩატარდა კვლევა მომხმარებელთა უფლებების დაცვის მარეგულირებელი ჩარჩოს შესახებ ევროპისა და ცენტრალური აზიის ქვეყნებში: აზერბაიჯანი, ალბანეთი, ბოსნია, კოსოვო, მაკედონია, რუსეთი, საქართველო, სერბეთი, სომხეთი, ტაჯიკეთი, ყაზახეთი და ყირგიზეთი.

ამ ქვეყნებიდან თითოეულს აქვს მომხმარებელთა უფლებების დაცვის საკუთარი მარეგულირებელი ნორმატიული ჩარჩო კანონებისა და რეგულაციების სახით, რომლებიც ეფუძნება მომხმარებელთა დაცვის ისეთ ფუნდამენტურ პრინციპებს, როგორებიცაა გამჭვირვალობა და ინფორმაციის გამჟღავნება, სამართლიანი მოპყრობა, დავების გადაწყვეტის მექანიზმების ხელმისაწვდომობა. აღნიშნული რეგულაციების აღსრულებას ძირითადად ახორციელებენ ცენტრალური ბანკები ან ფინანსური სფეროს საზედამხედველო ორგანოები. ზოგჯერ იქმნება სპეციალური განყოფილება, რომელიც პასუხისმგებელია მომხმარებელთა უფლებების დაცვაზე (საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი, სერბეთი).

2. აღსანიშნავია რომ კოლექტიურად ეს ქცევა არ არის ოპტიმალური, რამეთუ საბოლოო ჯამში მომხმარებელი ფინანსური პროდუქტის ფასს უფრო ძვირად აღიქვამს და პროდუქტზე მოთხოვნას ამცირებს. მსგავსი სახის საბაზრო ჩვარდნები ეკონომიკაში ცნობილია „პატიმრის დილემისა“ და „თემის ტრაგედიის“ სახელით.

ცხრილი №1.

მომხმარებელთა უფლებების დაცვის მარეგულირებელი საკანონმდებლო ჩარჩო

ქვეყანა	ფინანსური მომსახურება, რომელსაც ფარავს რეგულაცია	მარეგულირებელი ორგანო
ალბანეთი	ბანკებისა და არასაბანკო ფინანსური ინსტიტუტების, ასევე სადაზღვევო კომპანიების მიერ შეთავაზებული სამომხმარებლო და იპოთეკური კრედიტები, დეპოზიტები, ასევე სხვა ტიპის კრედიტები	ცენტრალური ბანკი, ფინანსური საზედამხედველო ორგანო
სომხეთი	სამომხმარებლო კრედიტები, დეპოზიტები, პროდუქტები და მომსახურებები, რომელსაც სთავაზობენ ყველა ტიპის ფინანსური ინსტიტუტები (ბანკები, არასაბანკო ფინანსური ინსტიტუტები, სადაზღვევო კომპანიები, საგადაამხდელო კომპანიები, საინვესტიციო კომპანიები, ლომბარდები)	ცენტრალური ბანკი
აზერბაიჯანი	საბანკო და მიკროსაფინანსო ორგანიზაციების კრედიტები, სხვა საბანკო მომსახურებები	ცენტრალური ბანკი, მომხმარებელთა უფლებების დაცვისა და ანტიმონოპოლიური პოლიტიკის სახელმწიფო სამსახური
ბოსნია და ჰერცეგოვინა	საბანკო და მიკროსაფინანსო ორგანიზაციების კრედიტები, საბანკო დეპოზიტები	ბოსნია და ჰერცეგოვინას ფედერაციისა და სრპსკას რესპუბლიკის საბანკო სააგენტოები
საქართველო	საბანკო კრედიტები და დეპოზიტები	ცენტრალური ბანკი
ყაზახეთი	კრედიტები, იპოთეკური კრედიტები, დეპოზიტები	ცენტრალური ბანკი
კოსოვო	კრედიტები (მიკროსაფინანსო ორგანიზაციები), სადაზღვევო მომსახურება	ცენტრალური ბანკი
ყირგიზეთი	კრედიტები და დეპოზიტები	ცენტრალური ბანკი
მაკედონია	სამომხმარებლო კრედიტები	ცენტრალური ბანკი
რუსეთი	კრედიტები, სხვა მომსახურებები, საინვესტიციო და ფასიანი ქაღალდების მომსახურება	ცენტრალური ბანკი, ფინანსური ბაზრების ფედერალური სააგენტო, მომხმარებელთა უფლებების დაცვის ფედერალური სააგენტო
სერბეთი	ყველა საბანკო მომსახურება	ცენტრალური ბანკი
ტაჯიკეთი	კრედიტები	ცენტრალური ბანკი

წყარო: CGAP, Financial Consumer Protection Regulation in Europe/Central Asia, 31 July 2012.

როგორც ცხრილიდან ჩანს, მომხმარებელთა უფლებების დაცვის პრიორიტეტები და პრაქტიკული იმპლემენტაცია ქვეყნების მიხედვით განსხვავებულია. ამასთან, რეგულირება ძირითადად მიმართულია პროდუქტის შესახებ სრული ინფორმაციის მომხმარებლისთვის მიწოდებაზე. ძირითადად რეგულირება ეხება სამომხმარებლო და იპოთეკურ კრედიტებს. ინფორმაციის გამჟღავნება მოიცავს კრედიტის ნომინალურ და ეფექტურ საპროცენტო განაკვეთს, ხარჯებს, სხვა მნიშვნელოვან სახელშეკრულებო ინფორმაციას, როგორცაა მაგალითად, კრედიტის წინსწრებით დაფარვის უფლება, საპროცენტო განაკვეთის ცვლილების შემთხვევაში მხართა პასუხისმგებლობა, ზუსტი და სამართლიანი რეკლამა და მარკეტინგული აქტივობა. წესები ხშირად ეხება დეპოზიტებსაც. ამასთან, მარეგულიერებელი აქტები ასევე მოიცავს მომხმარებლისადმი სამართლიანი მიდგომის ელემენტებს, როგორცაა პასუხისმგებლიანი დაკრედიტება და ჭარბვალთანობის თავიდან აცილება. ქვეყნების უმრავლესობას აქვს პრეტენზიების მიღებისა და მათზე ეფექტური რეაგირების წესები.

აღსანიშნავია, რომ მომხმარებელთა უფლებების დაცვის მიზნით საქართველოს ეროვნულმა ბანკმა 2011 წელს აამოქმედა სპეციალური წესი, რომელიც ითვალისწინებს კომერციული ბანკების მიერ საცალო საბანკო მომსახურების მიწოდებისას მომხმარებლისათვის გარკვეული ინფორმაციის აუცილებელი წესით გაცნობას. აღნიშნული მოიცავს კრედიტის ნომინალურ და ეფექტურ საპროცენტო განაკვეთებს, კრედიტით სარგებლობასთან დაკავშირებულ ხარჯებს, საპროცენტო განაკვეთის ცვლილების შემთხვევაში კრედიტორის პასუხისმგებლობას წინასწარ მოახდინოს მომხმარებლის ინფორმირება ცვლილების შესახებ, ინფორმაცია სავალუტო რისკების შესახებ და ა.შ. აღნიშნული წესი ასევე ვრცელდება სადეპოზიტო ხელშეკრულებებზეც. ამასთან, წესი ითვალისწინებს საცალო საკრედიტო და სადეპოზიტო ხელშეკრულებების სტანდარტიზაციას, რაც გულისხმობს ზემოხსენებული მნიშვნელოვანი ინფორმაციის აუცილებელი წესით ხელშეკრულების თავსართში განთავსებას.

ინფორმაციის გამჟღავნების და ხელმისაწვდომობის გარდა, ფინანსური პროდუქტებისა და უშუალოდ ფინანსური შუამავლების გამჭვირვალობის

ამაღლება ერთ-ერთი პრიორიტეტული უნდა იყოს ფინანსური სექტორისათვის (KPMG, 2012). მომხმარებლისთვის ძალიან მნიშვნელოვანია ბიზნესის ღიაობა და გამჭვირვალობა. აღნიშნული სცილდება უბრალოდ ინფორმაციის გამჟღავნებას და მოიცავს უფრო ფართო პასუხისმგებლობას მომხმარებლის ინფორმირებულობისა და ფინანსური განათლების კუთხით. პრინციპი “caveat emptor” (ლათ. დაე, მყიდველი იყოს ფრთხილად) ფინანსური მომსახურების მიმწოდებელს არ ათავისუფლებს პასუხისმგებლობისაგან მოიქცეს სამართლიანად გამყიდველსა და მყიდველს შორის ინფორმაციის მნიშვნელოვანი დისბალანსის ფონზე (KPMG, 2012). ფინანსურმა შუამავლებმა აქტიურად უნდა უზრუნველყონ, რომ მომხმარებლებს ესმოდეთ მათთვის შეთავაზებული ვარიანტები, გასაგები იყოს კომპლექსური პროდუქტები და მომსახურებები, ასევე, სრულად აცნობიერებდნენ გადასახდელ ფასს იმისათვის, რომ მიიღონ ინფორმირებული გადაწყვეტილება.

გემოსხენებული მარეგულირებელი ჩარჩოები ძირითადად ითვალისწინებს ეუთო-ს მიერ 2011 წელს შემუშავებულ ფინანსური სფეროს მომხმარებელთა დაცვის საერთაშორისოდ აღიარებულ პრინციპებს. პრინციპები ჩამოყალიბებული იმ მიზნით, რომ დაეხმაროს დიდი ოცეულის წევრ და სხვა დაინტერესებულ ქვეყნებს გააძლიერონ მომხმარებელთა უფლებების დაცვა ფინანსურ სექტორში. ის ავსებს და არ ცვლის უკვე არსებული საერთაშორისოდ მიღებულ პრინციპებსა და/ან სახელმძღვანელოებს. აღნიშნული პრინციპები ითვალისწინებს საკანონმდებლო, მარეგულირებელი და საზედამხებველო ჩარჩოს, ასევე საზედამხებველო ორგანოების არსებობის აუცილებლობას; ფინანსური შუამავლების მიერ მომხმარებლისადმი სამართლიან მოპყრობასა და სამართლიან ბიზნეს ქცევას, რაც კორპო-

რაციული მართვის განუყოფელი ნაწილი უნდა იყოს; პროდუქტების მახასიათებლების შესახებ ინფორმაციის გამჭვირვალობის, გამჟღავნებისა და ხელმისაწვდომობის, ასევე ზუსტი და გასაგები სარეკლამო და მარკეტინგული მასალების უზრუნველყოფას, რომელსაც შეცდომაში არ უნდა შეყავდეს მომხმარებელი; ფინანსური განათლებისა და ცნობიერების ამაღლებისაკენ მიმართული, ეროვნულ საჭიროებებსა და თავისებურებებზე მორგებული ღონისძიებების ხელშეწყობას; მომხმარებლის აქტივების, მონაცემებისა და პირადი ინფორმაციის დაცულობის უზრუნველყოფას თაღლითობისა და ბოროტადგამოყენებისაგან; მომხმარებლების მიერ პრეტენზიების გამოხატვისა და კომპენსაციის/ანაზღაურების მექანიზმების არსებობის უზრუნველყოფას; და კონკურენტული გარემოს ხელშეწყობას.

იმპერატიული მარეგულირებელი ნორმების გარდა, ასევე მნიშვნელოვანია თვითრეგულირების მექანიზმების არსებობა, როგორცაა ქვეყნის კოდექსები. რაც, ასევე ფართოდ გამოიყენება სხვადასხვა ქვეყნის ფინანსური შუამავლების ასოციაციებისა თუ უშუალოდ ფინანსური შუამავლების მიერ.

როგორც აღვნიშნეთ, მომხმარებელთა უფლებების დაცვის მარეგულირებელი ჩარჩო, ძირითადად მიმართულია მომხმარებლისათვის გადაწყვეტილების მისაღებად საჭირო აუცილებელი ინფორმაციის მიწოდებისაკენ. მარეგულირებელი ჩარჩოს მოთხოვნები ასახვას ჰპოვებენ ქვეყნის კოდექსებშიც, რომლებიც ნებაყოფლობითია და არ წარმოადგენს სავალდებულო წესებს. თუმცა, მრავალი ქვეყანა იყენებს აღნიშნულ პრინციპებს.

მაგალითად, CGAP აყალიბებს მომხმარებელთა დაცვის ექვს პრინციპს (Sevelia Jozeph, 2010):

- ჭარბვალანობისათვის თავის არიდება – ფინანსური მომსახურების მიმწოდებელმა ორგანიზაციამ კრედიტის გაცემამდე სათანადოდ უნდა შეაფასოს მომხმარებლის გადახდისუნარიანობა და მისი მზაობა დააბრუნოს აღებული თანხა. ამასთან, არასაკრედიტო პროდუქტები უნდა შესთავაზონ როგორც მაღალი, ასევე დაბალი შემოსავლის მქონე მომხმარებლებს.

- გამჭვირვალე ფასდადება – ფინანსური პროდუქტების პირობები და საფასო პოლიტიკა უნდა იყოს გასაგები და გამართლებული (justifiable). ამასთან, მომსახურების ყველა დეტალი და ძირითადი ინფორმაცია გაცხადებულ უნდა იქნას შესაბამის დროს.
- ვალის ამოღების შესაბამისი პრაქტიკა – ვალის ამოღების პროცედურები არ უნდა იყოს შეურაცხმყოფელი და პროცესი უნდა წარიმართოს ორივე მხარისათვის მისაღები გზით, მათი ინტერესების მაქსიმალურად გათვალისწინებით.
- მომსახურე პერსონალის ეთიკური ქცევა – ფინანსური მომსახურების მიმწოდებელმა უნდა მიიღოს შესაბამისი ზომები შესაძლო კორუფციისა და მომხმარებელთა არასათანადო მოპყრობის თავიდან ასაცილებლად. ასევე, მათ უნდა უზრუნველყონ მომხმარებლის ღირსეული მომსახურება.
- მომხმარებელთა პრეტენზიების მიღების მექანიზმები – უნდა არსებობდეს მომხმარებელთა პრეტენზიების მიღების, ასევე, დროული და ეფექტიანი გადაწყვეტის პროცედურები.
- მომხმარებლის პირადი ინფორმაციის დაცვა – მომხმარებლის შესახებ ინფორმაცია უნდა იყოს კონფიდენციალური და არ გადაეცეს მესამე პირებს უშუალოდ მომხმარებლის თანხმობის გარეშე.

მომხმარებელთა ფინანსური განათლება

მომხმარებელთა დაცვა და ფინანსური განათლება ევროპისა და ცენტრალური აზიის ქვეყნების მთავრობების დღის წესრიგში ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებას წარმოადგენს (CGAP, 2012).

დღეისათვის ფართოდ გამოიყენება ეუთო-ს მიერ შემუშავებული ფინანსური განათლების განმარტება: ფინანსური განათლება ეს არის პროცესი, რომლის მეშვეობითაც ადამიანები/ინდივიდები აუმჯობესებენ ფინანსური პროდუქტებისა და ცნებების გაგება-გაცნობიერებას. ისინი ინფორმაციის, ინსტრუქციისა და/ან ობიექტური რჩევის მეშვეობით ავითარებენ უნარებსა და რწმენას (confidence) გახდნენ მეტად გათვითცნობიერებული ფინანსური რისკებისა და შესაძლებლობების შესახებ, გააკეთონ ინფორმი-

რებული არჩევანი, იცოდნენ ვის მიმართონ დახმარების მიზნით, და განახორციელონ ეფექტიანი ქმედებები, რათა გაიუმჯობესონ ფინანსური მდგომარეობა და დაცვა (Atkinson Adele and Messy Flore-Anne, 2011).

ფინანსური განათლების სამუშაო განმარტება, რომელსაც იყენებს ეუთო-ს საერთაშორისო სტუდენტთა შეფასების პროგრამა (PISA – Programme for International Student Assessment of the OECD): ფინანსური განათლება არის მომხმარებელთა მიერ ფინანსური ცნებებისა და რისკების ცოდნა და გაგება, უნარ-ჩვევები, მოტივაცია და რწმენა, რომ გამოიყენონ ეს ცოდნა იმისთვის, რომ მიიღონ ეფექტიანი გადაწყვეტილებები ფინანსური პროდუქტებით სარგებლობისას, ინდივიდებისა და საზოგადოების ფინან-

სური კეთილდღეობის გასაუმჯობესებლად. ასევე იმისათვის, რომ ეკონომიკურ ცხოვრებაში მიიღონ მონაწილეობა (OECD, 2012).

გაერთიანებული სამეფო გვთავაზობს „ფინანსური შესაძლებლობის“ (financial capability) ცნებას, რომელსაც სხვა ქვეყნებიც უფრო ხშირად იყენებენ კვლევებში (Holzmann, Robert, 2010). ამ ცნების მიხედვით, საბოლოო მიზანია ფინანსურად „შემძლე“ ადამიანებმა მოახდინონ სასურველი ფინანსური ქცევის დემონსტრირება, როგორცაა ბიუჯეტის შედგენა, დაგეგმვა და დაზოგვა სიბერის ასაკისთვის.

ზემოხსენებული განმარტებებიდან გამომდინარე ფინანსური განათლება განიხილება, როგორც გაფართოებული ცოდნა, უნარ-ჩვევები და სტრატეგიები, რომელსაც ინდივიდები აყალიბებენ მთელი ცხოვრების მანძილზე. ის მოიცავს უფრო მეტს, ვიდრე დაგროვილი ცოდნაა. ის ასევე მოიცავს შემეცნებითი და პრაქტიკული უნარ-ჩვევების ნაზავს და ისეთ ფაქტორებს, როგორებიცაა: დამოკიდებულება, მოტივაცია და ღირებულებები. ამასთან, სასურველი ფინანსური ქცევის მისაღწევად დროთა განმავლობაში უნდა მოხდეს ადამიანის ევოლუცია ცოდნიდან უნარ-ჩვევებამდე, შემდეგ დამოკიდებულებამდე, და ბოლოს ქცევამდე. მაგალითისათვის ცოდნა მოიცავს დაზოგვის მიზანსა და მისი განხორციელების ბერკეტებს, უნარ-ჩვევები – დაზოგვის გეგმის შექმნის შესაძლებლობას, დამოკიდებულება – წინასწარ დაზოგვის სურვილს და ქცევა – უშუალოდ თანხის გადადებას დაზოგვის მიზნით (Holzmann, Robert, 2010). ფინანსური განათლების განმარტებაში არსებულ ფაქტორებს ჰოლცმანი შემდეგნაირად ახასიათებს:

ფინანსური ცნებები და რისკები – ადამიანები იცნობენ მათ გარშემო არსებულ ფინანსურ გარემოს და აქვთ წარმოდგენა არსებული რისკებისა და ისეთი ცნებების შესახებ, როგორცაა პროცენტი, ინფლაცია, ფასისა და ხარისხის თანაფარდობა და ა.შ. მათ უწევთ არჩევანის გაკეთება სხვადასხვა ფინანსურ პროდუქტს შორის და გადაწყვეტილების მიღება – ის, რაც სურთ, ნამდვილად არის თუ არა ის, რაც სჭირდებათ და რისი უფლებაც შეუძლიათ საკუთარ თავს მისცენ.

უნარ-ჩვევები – მოიცავს ისეთ შემეცნებით პროცესებს, როგორცაა მიწოდებული ინფორმაციის შედარება, ექსტრაპოლაცია და შეფასება. ამისათვის მომხმარებელს უნდა შეეძლოს პროცენტის დათვლა, ვალუტის კონვერტაცია, ასევე ესმოდეს ის ენა, რომლითაც ხდება მომხმარებელთან კომუნიკაცია რეკლამისა და ხელშეკრულების მეშვეობით მას უნდა შეეძლოს ხელშეკრულების წაკითხვა და მისი ინტერპრეტირება. დამატებით, ეს მოიცავს მომხმარებლის უნარ-ჩვევებს მართოს ემოციური და ფსიქოლოგიური ფაქტორები, რომლებიც გავლენას ახდენს გადაწყვეტილებების მიღებაზე.

მოტივაცია და რწმენა – არაშემეცნებითი თვისებები, როგორცაა ინფორმაციისა და რჩევის მოძიების მოტივაცია ფინანსურ ცხოვრებაში ჩართვის მიზნით და თავდაჯერებულობა, გააკეთო ეს. მიიჩნევა, რომ სწორედ ეს არის ფინანსური განათლების საბოლოო მიზანი – ადამიანს გამოუმუშავდეს შესაბამისი მოტივაცია და რწმენა.

ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენება, რათა მიიღო ეფექტიანი გადაწყვეტილებები – მნიშვნელოვანია პერსონალური ფინანსების შესახებ მიღებული ცოდნის გამოყენება ეფექტიანი გადაწყვეტილებების მისაღებად. თავის მხრივ, ეფექტიანი გადაწყვეტილება ნიშნავს ინფორმირებულ და პასუხისმგებლიან გადაწყვეტილებას, რომელიც აკმაყოფილებს მოცემულ საჭიროებას.

პროვნებისა და საზოგადოების ფინანსური კეთილდღეობის გაუმჯობესება – მიჩნეულია, რომ ინდივიდების მხრიდან ფინანსური საკითხების კარგად გაგებას, მართვასა და დაგეგმვას კოლექტიური გავლენა აქვს ფართო საზოგადოებაზე, რაც ხელს უწყობს სტაბილურობას, პროდუქტიულობასა და განვითარებას არამხოლოდ ქვეყნის, არამედ მსოფლიო მასშტაბით. ფინანსური განათლების მაღალი დონის მქონე ადამიანები უკეთ არიან აღჭურვილნი ისეთი გადაწყვეტილებების მისაღებად, რომლებიც მყისიერად დადებით გავლენას ახდენენ მათ ფინანსურ კეთილდღეობაზე. ამასთან, ისინი ხელს უწყობენ განვითარებასა და ინოვაციას იმ ეკონომიკური გარემოს კრიტიკის გზით, რომელშიც ცხოვრობენ.

ფინანსური განათლების მაღალი დონის პოტენციური სარგებელი

სრულდება ემპირიული ფაქტები, რომ ფინანსური განათლების მქონე ზრდასრულ ადამიანებს, როგორც განვითარებულ, ასევე განვითარებად ეკონომიკებში, სხვებთან შედარებით უფრო დიდი შანსი აქვთ დაზოგონ თანხა და დაგეგმონ თავიანთი საპენსიო ასაკი (OECD, 2012). გარდა ამისა, მტკიცებულებები აჩვენებენ, რომ ფინანსური განათლების გაუმჯობესებულმა დონემ, შესაძლოა, მიგვიყვანოს ქვეყნის პოზიტიურ ცვლილებამდე. ამასთან, ფინანსური განათლების მქონე ადამიანებს შეუძლიათ უკეთ მოახდინონ საკუთარი ფულადი სახსრების მართვა, ისინი უფრო დიდ კაპიტალს აგროვებენ (აღნიშნული დაკვირვება ეხება ძირითადად განვითარებულ ქვეყნებს); უკეთ შეუძლიათ ვალის მართვა – ფინანსურად უფრო განათლებულებს უფრო იაფი იპოთეკური კრედიტები აქვთ და თავს არიდებენ მაღალ პროცენტებსა და დამატებით საკომისიოებს.

ფინანსური განათლება ასევე მნიშვნელოვანია ფინანსური ბაზრის განვითარებისთვის – ფინანსურად განათლებული ადამიანები იღებენ უფრო ინფორმირებულ გადაწყვეტილებებს და ითხოვენ მომსახურების უფრო მაღალ დონეს, რაც ხელს უწყობს კონკურენციასა და ინოვაციას ბაზარზე. ისინი ბაზრის მიერ შეთავაზებულ პირობებზე არ რეაგირებენ არაპროგნოზირებადად, არ აცხადებენ უსაფუძვლო პრეტენზიებს და დგამენ სწორ ნაბიჯებს თავიანთი რისკე-

ბის სამართავად. ყველა ზემოხსენებული ფაქტორი საბოლოო ჯამში უზრუნველყოფს უფრო ეფექტიანი ფინანსურ მომსახურებასა და პოტენციურად უფრო დაბალ დანახარჯებს მარეგულირებელი მოთხოვნების შემსუბუქების პირობებში. კერძოდ, რაც უფრო მაღალია მომხმარებელთა ფინანსური განათლების დონე, მით უფრო მსუბუქია მარეგულირებელი და საზედამხებველო რეჟიმი, რაც, თავის მხრივ ამცირებს ფინანსური შუამავლისა და შედეგად უშუალოდ მომხმარებლის ხარჯს. გარდა ამისა, მცირდება სახელმწიფოს პოტენციური ხარჯი, რომელიც შესაძლოა საჭირო გახდეს იმ ადამიანების დასახმარებლად, ვინც არასწორი ფინანსური გადაწყვეტილებები მიიღო.

ხშირად ფინანსური განათლება განიხილება ფინანსური ჩართულობის ზრდის ერთ-ერთ საშუალებად. ფინანსური ჩართულობა არის პროცესი, რომელიც უკვე არსებული და ინოვაციური მიდგომებით ხელს უწყობს რეგულირებადი ფინანსური პროდუქტებისა და მომსახურებების დროულ და ადეკვატურ ხელმისაწვდომობასა და მათი გამოყენების გაფართოებას საზოგადოების ყველა სეგმენტის მიერ. აღნიშნული მოიცავს ფინანსური ცნობიერების ამაღლებასა და განათლებას ფინანსური კეთილდღეობისა და ეკონომიკური და სოციალური ჩართულობის ხელშეწყობის მიზნით (Grifoni, A. and F. Messy, 2012).

ფინანსური განათლების ეროვნული სტრატეგია

დღეისათვის მრავალი ქვეყანა ახორციელებს ფინანსური განათლების დონის ამაღლებისაკენ მიმართულ პროექტებს, რაც, უმეტესწილად, გამოიხატება ფინანსური განათლების ეროვნული სტრატეგიის შემუშავებაში. აღსანიშნავია, რომ ეროვნული სტრატეგიის შემუშავების საჭიროება ხშირად წყვილდება მომხმარებელთა ფინანსური დაცვისა და ფინანსური ჩართულობის ზომებთან (Grifoni, A. and

F. Messy, 2012). 2012 წლის მონაცემებით 36 ქვეყანა გარკვეულწილად უკვე მუშაობს ეროვნული სტრატეგიის შემუშავებაზე და ინტერესი ამგვარი წამოწყებებისადმი მზარდია საერთაშორისო დონეზე. თუმცა, აღნიშნული ინიციატივები შედარებით ახალი ხილია და შეიმჩნევა ქვეყნების მიერ გამოყენებული მიდგომებისა და მიზნების, სამუშაო ჩარჩოსა და ეროვნული სტრატეგიების განხორციელების შედა-

რებითი ანალიზის ნაკლებობა (Grifoni, A. and F. Messy, 2012).

ეროვნული სტრატეგია განიმარტება, როგორც ფინანსური განათლებისადმი კოორდინირებული მიდგომა ეროვნულ დონეზე, რომელიც შედგება ადაპტირებული ჩარჩოსაგან, ან პროგრამისაგან, რომელიც:

- აღიარებს ფინანსური განათლების მნიშვნელოვნებას და აყალიბებს მის შინაარსსა და მოქმედების სფეროს ეროვნულ დონეზე შესაბამისი საჭიროებებისა და ნაკლოვანებების გათვალისწინებით;
- მოიცავს სხვადასხვა დაინტერესებულ მხარეებს შორის თანამშრომლობასა და ეროვნულ დონეზე ლიდერის ან მაკოორდინირებელი ორგანოს იდენტიფიცირებას;
- აყალიბებს სახელმძღვანელოს/გზამკვლევს წინასწარ განსაზღვრული მიზნების კონკრეტულ პერიოდში მიღწევის მიზნით;
- ხელმძღვანელობს აღნიშნული სახელმძღვანელოსა და ინდივიდუალური პროგრამების ერთმანეთთან თანხვედრის პროცესს ეროვნული პროგრამის ეფექტიანად განხორციელების ხელშეწყობის მიზნით (Grifoni, A. and F. Messy, 2012).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ფინანსური განათლების ეროვნული სტრატეგია უნდა ითვალისწინებდეს და მორგებული იყოს კონკრეტული ქვეყნის საჭიროებებსა და ნაკლოვანებებს. მაგალითად, ავსტრალია, იაპონია და გაერთიანებული სამეფო, ხაზს უსვამენ ინფორმირებული მსჯელობის შედეგად მიღებული ეფექტიანი გადაწყვეტილებისათვის საჭირო ფინანსური განათლების შესაბამისი დონის აუცილებლობას, როგორც ფინანსური კეთილდღეობის გაუმჯობესების წინაპირობას. კანადა აქცენტს აკეთებს თვითრწმენაზე (confidence), როგორც ადამიანების მიერ მიღებული სწორი გადაწყვეტილებების აუცილებელ ელემენტზე. კოლუმბია მიიჩნევს, რომ ასევე მნიშვნელოვანია იმ ძირითადი მაკროეკონომიური ინდიკატორების ცვლილებების გაგება/გააზრება, რომელიც გავლენას ახდენს ინდივიდების ცხოვრების სტანდარტებზე, ღირებულებებსა და პასუხისმგებლობებზე, რომელიც ფინანსური გადაწყვეტილებების მიღების შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს და რომელიც აფართოვებს უნარს, აქტიური მონაწილეობა მიიღო

დემოკრატიულ პროცესებში (Grifoni, A. and F. Messy, 2012). ფინანსურ ბაზრებზე აქტიური მონაწილეობა ფინანსური განათლების კომპონენტია ჩეხეთსა და ინდოეთში. მალაიზიაში ეროვნული სტრატეგია უფრო გამოხატულად ფოკუსირდება განათლებაზე, რამდენადაც ისინი ფინანსური პროდუქტების შესახებ მომხმარებლების ცოდნის ამაღლებაზე ზრუნავენ. თუმცა, ახლა მოქმედებები უფრო ფართო სპექტრს მოიცავს. მაგალითად, ფინანსური განათლება სკოლებში და სტრატეგიის სხვა ქვეყნების სტრატეგიებთან მიმსგავსება (Grifoni, A. and F. Messy, 2012).

ბუნებრივია, ფინანსური განათლების ეროვნული სტრატეგიის ჩამოყალიბებისა და შემდგომ ეფექტიანი განხორციელებისათვის საჭიროა გარკვეული აუცილებელი ეტაპების გავლა, რაც მოიცავს ეროვნული საჭიროებებისა და ნაკლოვანებების შეფასებას, ადრეულ კონსულტაციასა და განგრძობად თანამშრომლობას სხვადასხვა დაინტერესებულ მხარეებს შორის, ლიდერისა და რესურსების იდენტიფიკაციას, სამიზნე ჯგუფებისა და პოლიტიკის პრიორიტეტების განსაზღვრას, ასევე, კოლაბორაციული პლატფორმისა და პროცესების შექმნას, რათა განხორციელდეს ეროვნული სტრატეგიის შეფასება და მონიტორინგი. ქვეყნების გამოცდილება აჩვენებს, რომ არ არის აუცილებელი ამ ელემენტებთან წინასწარ განსაზღვრული თანამიმდევრობით მიდგომა, საჭიროა მათი ეროვნულ გარემოებებთან და პრიორიტეტებთან მორგება და ადაპტირება.

ფინანსური განათლების დონის შეფასება ადგილობრივ და საერთაშორისო დონეზე რჩება ერთ-ერთ კრიტიკულ ასპექტად პოლიტიკოსებისათვის შესაბამისი ინტერვენციების განსახორციელებლად. ამ მიმართულებით აღსანიშნავია ეუთო-ს მეორე შექმნილი ფინანსური განათლების საერთაშორისო ქსელის (International Network on Financial Education – INFE) მუშაობა, რომლის მიზანია ხელი შეუწყოს გამოცდილებისა და ცოდნის გაზიარებას, ასევე ანალიტიკური სამუშაოს შესრულებასა და პოლიტიკის რეკომენდაციების შემუშავებას საერთაშორისო დონეზე. გარდა ამისა, ქსელი მიზნად ისახავს ფინანსური განათლების ამაღლებისაკენ მიმართული პროგრამებისა და ეროვნული სტრატეგიების შეფასებას (Atkinson, A. and F. Messy, 2011).

ფინანსური განათლების საერთაშორისო ქსე-

ლმა შეიმუშავა კითხვარი, რომელიც საშუალებას იძლევა შევაფასოთ ფინანსური განათლების დონე საერთაშორისო დონეზე. კითხვარში გათვალისწინებულია ისეთი პარამეტრები, როგორებიცაა ცოდნა, ქცევა და დამოკიდებულება პირადი ფინანსებისადმი და მიზნად ისახავს მსოფლიოს მასშტაბით ფინანსური განათლების კუთხით არსებული მსგავსებებისა და განსხვავებების იდენტიფიცირებას. ამჟამად კითხვარი საპილოტე პროექტის ფარგლებში გაშვებულია 12 ქვეყანაში: გაერთიანებული სამეფო, გერმანია, ესტონეთი, ირლანდია, მალაიზია, პერუ, პოლონეთი, სამხერთ აფრიკა, სომხეთი, უნგრეთი და ჩეხეთი, სადაც გამოკითხვა ტარდება პერსონალური ინტერვიუების მეშვეობით, ასევე ნორვეგია, სადაც ონლაინ გამოკითხვას მიმართავენ.

საერთაშორისო ქსელის მიერ ჩამოყალიბებული კითხვები მიმართულია რესპონდენტის ცოდნის, დამოკიდებულებისა და ფინანსური ქცევის იდენტიფიცირებისაკენ. კითხვარში ასევე არის სოციო-დემოგრაფიული ხასიათის კითხვები სქესის, ასაკის, ოჯახური მდგომარეობის, გეოგრაფიული მდებარეობის, სამუშაო ადგილისა და შემოსავლის შესახებ.

ფინანსურ ცოდნასთან დაკავშირებული კითხვები მოიცავს საკითხებს პროცენტის დარიცხვის მარტივი და რთული მეთოდის, საინვესტიციო რისკისა და დივერსიფიკაციის, ინფლაციისა და მარტივი ფინანსური პროდუქტების შესახებ. არის ისეთი კითხვებიც, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელია ინდივიდუალურ ფინანსურ ცოდნასა და ქცევას შორის კავშირის დადგენა. ანალიზი აჩვენებს, რომ ცოდნასა და ქცევას უფრო მეტი წონა უნდა მიენიჭოს, ვიდრე დამოკიდებულებას (Atkinson, A. and F. Messy 2012).

არსებობს მოლოდინი, რომ კვლევის შედეგები გახდება აუცილებელი ინსტრუმენტი შესაბამისი პოლიტიკის განმსაზღვრელი პირებისათვის, აკადემიური წრის წარმომადგენლებისათვის, ფინანსური განათლების პროგრამების დიზაინერებისათვის, რომლებიც ფინანსური განათლების საზომი კითხვების იდენტიფიცირებაზე მუშაობენ.

უთო-ს ფინანსური განათლების საერთაშორისო ქსელის მიერ ჩატარებული კვლევის მიხედვით 36 ქვეყანამ უკვე ჩამოაყალიბა და განახორციელა ეროვნული სტრატეგია ან განიხილავს მათ ჩამოყალიბებასა და განხორციელებას (იხ. ცხრილი №1).

ცხრილი №2.
ფინანსური განათლების განვითარების ეროვნული სტრატეგიები*

ეროვნული სტრატეგია	რაოდენობა	ქვეყანა
ქვეყნები, რომლებმაც შექმნეს და განახორციელეს (განხორციელების თარიღი)	15	ავსტრალია (2011), ბრაზილია (2010), ჩეხეთი (2010), განა (2009), ინდოეთი (2006/2010), ირლანდია (2009), იაპონია (2005), მალაიზია (2003), პოლონდია (2008), ახალი ზელანდია (2008, 2010), პორტუგალია (2011), სლოვენია (2011), ესპანეთი (2008), გაერთიანებული სამეფო (2003), აშშ (2006, 2011)
ქვეყნები, რომლებმაც დაიწყეს ეროვნული სტრატეგიის განხილვა ან შექმნა (მაგრამ რომლებიც ჯერ არ განხორციელებულა)	21	კანადა, კოლუმბია, ესტონეთი, ინდონეზია, კენია, ლატვია, ლიბანი, მალავი, მექსიკა, პერუ, პოლონეთი, რუმინეთი, სერბეთი, სამხერთ აფრიკა, შვედეთი, ტანზანია, თურქეთი, უგანდა, რუსეთი, ტაილანდი, ზამბია

წყარო: Grifoni, A. and F. Messy, 2012 * ინფორმაცია განხლებულია 2012 წლის თებერვლისათვის.

ცხრილი №3.

ფინანსური განათლების ეროვნული სტრატეგიის ინიციატორი ინსტიტუტები

ქვეყანა	გადამხდელი ორგანო, ფინანსური მარეგულირებელი	ცენტრალური ბანკი	მთავრობა	სხვა
ავსტრალია	ავსტრალიის ფასიანი ქაღალდებისა და ინვესტიციების კომისია			
ბრაზილია	X	X		COREMEC*
კანადა			ფინანსების დეპარტამენტი	
კოლუმბია	Fogafin + Fogacoop**	X	ფინანსთა სამინისტრო, ეკონომიკის სამინისტრო	
ჩეხეთი		X	ფინანსთა სამინისტრო, ეკონომიკის სამინისტრო	
დანია	FSA			
ესტონეთი	FSA		ფინანსთა სამინისტრო	
ინდოეთი	RBI, SEBI, IRDA, PFRDA***	X	ფინანსთა სამინისტრო, მომხმარებელთა საკითხების სამინისტრო	არასამთავრობო ორგანიზაციები
ირლანდია	მომხმარებელთა ეროვნული სააგენტო			
იაპონია	FSA	X		ფინანსური მომსახურების ინფორმაციის ცენტრალური კომიტეტი
ლიბანი			ფინანსთა სამინისტრო	
მალაიზია		X		
მექსიკა			ფინანსთა სამინისტრო	
ჰოლანდია			ფინანსთა სამინისტრო	
ახალი ზელანდია				ფინანსური განათლებისა და საპენსიო შემოსავლების კომიტეტი
პერუ	FSA		ეკონომიკის სამინისტრო	
პოლონეთი	FSA		X	
პორტუგალია	ფინანსური მარეგულირებლების ეროვნული საბჭო (ბანკები, ფასიანი ქაღალდები, დაზღვევა)	X		
სამხრეთ აფრიკა	ფინანსური მომსახურების საბჭო			
სლოვენია			ფინანსთა სამინისტრო	
ესპანეთი	CNMV (ფასიანი ქაღალდები)	X		
შვედეთი	FSA, მომხმარებელთა სააგენტო, საპენსიო სააგენტო		ფინანსთა სამინისტრო	არასამთავრობო ორგანიზაციები და კერძო საფინანსო ინსტიტუტები
თურქეთი	კაპიტალის ბაზრების საბჭო			
გაერთიანებული სამეფო	FSA		HM Treasury	
აშშ			ხაზინის დეპარტამენტი	

წყარო: Grifoni, A. and F. Messy, 2012. შენიშვნა: „X“ - ინსტიტუტი, რომელიც არის ეროვნული სტრატეგიის შემუშავების ინიციატორი. *CORMEC მოიცავს ცენტრალურ ბანკს, CVM (ფასიანი ქაღალდების კომისია), PREVIC (დამატებითი სოციალური დაცვის ეროვნული ინსპექცია), SUSEP (კერძო დაზღვევის ინსპექცია). ** Fogafin: ფინანსური ინსტიტუტების დეპოზიტების დაზღვევის სააგენტო, Fogacoop: კოოპერაციული დეპოზიტების დაზღვევის სააგენტო. *** RBI: ინდოეთის სარეზერვო ბანკი; SEBI: ინდოეთის ფასიანი ქაღალდების საბჭო; IRDA: ინდოეთის დაზღვევისა და რეგულირების განვითარების სამსახური; PFRDA: ინდოეთის სადაზღვევო სექტორისა და საპენსიო ფონდების და რეგულირების განვითარების სამსახური.

დასკვნა

მომხმარებელთა უფლებების დაცვის საკითხი, მთელი მსოფლიოს მასშტაბით ერთ-ერთი პრიორიტეტულია ფინანსური მარეგულირებლებისა და საზედამხებდველო ორგანოების დღის წესრიგში. ფინანსური პროდუქტების გამჭვირვალობის უზრუნველყოფისა და შესაბამისი მარეგულირებელი ჩარჩოს პარალელურად, მომხმარებელთა და ზოგადად საზოგადოების ფინანსური განათლების დონის ამაღლება მომხმარებელთა უფლებების დაცვის ძირითადი კომპონენტია. აღნიშნული მომხმარებელთა ფინანსური კეთილდღეობის, ინოვაციისა და ზოგადად ფინანსური ბაზრის განვითარების წინაპირობაა.

შესაბამისად, მომხმარებელთა დაცვისა და ფინანსური განათლების დონის ამაღლებისაკენ მიმართული ღონისძიებები სულ უფრო პოპულარული ხდება მსოფლიოს მასშტაბით. ამ მხრივ, არც საქართველო წარმოადგენს გამონაკლისს. თუმცა, ამჟამად არსებული საკანონმდებლო ჩარჩო და ფინანსური განათლების ამაღლებისაკენ გადადგმული ნაბიჯები არ იძლევა ფინანსური მომსახურების

მომხმარებელთა მაქსიმალური დაცვის საშუალებას. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მომხმარებელთა უფლებების დაცვის მიზნით, შექმნილი საკანონმდებლო და მარეგულირებელი ჩარჩო ძირითადად მიმართულია მომხმარებლისათვის ინფორმაციის მიწოდებაზე. თუმცა, შესაბამისი და სათანადო ინფორმაციის ფლობის პირობებშიც კი არ არსებობს იმის გარანტია, რომ აღნიშნულ ინფორმაციას მომხმარებელი სწორად გამოიყენებს და მიიღებს ეფექტიანი ფინანსურ გადაწყვეტილებებს.

შესაბამისად, ქვეყანაში უნდა გაძლიერდეს მოსახლეობის ფინანსური განათლების დონის ამაღლებისაკენ მიმართული ქმედითი ნაბიჯები. უნდა შემუშავდეს და შემდგომში განხორციელდეს ფინანსური განათლების ეროვნული სტრატეგია. სწორედ განათლება, მათ შორის ფინანსური, ის უმთავრესი იარაღია, რომელიც ინოვაციებისა და სწრაფი ცვლილებების ეპოქაში ადამიანებს საშუალებას მისცემს მიიღონ ეფექტიანი და მათი ფინანსური კეთილდღეობის განმსაზღვრელი გადაწყვეტილებები.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. 9 Signs You're Involved in a Pyramid Scheme, TheSmallCompanyBlog, <http://www.thesmallscompanyblog.com/TheBlog /2009/ 02/9-signs-youre-involved-in-a-pyramid-scheme/> ბოლო ვიზიტი 09.09.2013, 13:52
2. Atkinson, A. and F. Messy, (2011) Assessing Financial Literacy in 12 Countries, an OECD Pilot Exercise <http://www.financialliteracyfocus.org/files/FlatDocs/OECD%20paper.pdf> ბოლო ვიზიტი 09.04.2013, 19:45
3. Atkinson, A. and F. Messy (2012), "Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study", OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15, OECD Publishing. <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/5k9cfs90fr4.pdf?expires=1378890967&id=id&accname=guest&checksum=7DDEC95D5328C3DF72451BEC32030DD4> ბოლო ვიზიტი 09.11.2013, 13:02
4. Central Bank of Sri Lanka, 2007, http://www.cbsl.gov.lk/pics_n_docs/02_prs/_docs/notices/notice_20070430.pdf ბოლო ვიზიტი 09.09.2013, 14:25
5. CGAP, Financial Consumer Protection Regulation in Europe/Central Asia, 31 July 2012. Available at <http://www.cgap.org/news/financial-consumer-protection-regulation-europecentral-asia> ბოლო ვიზიტი 09.02.2013, 18:19
6. Clements Len, Pyramid, Ponzi, and Investigation Schemes: Is One Hiding Behind your MLM Program? 1997 <http://www.marketwaveinc.com/viewarticle.asp?id=45> ბოლო ვიზიტი 09.09.2013, 14:10
7. Competition and Consumer Act 2010 - Schedule 2, The Australian Consumer Law, http://www.austlii.edu.au/au/legis/cth/consol_act/caca2010265/sch2.html ბოლო ვიზიტი 09.09.2013, 12:48
8. Directive 2008/48/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on Credit Agreements for Consumers and Repealing Council Directive 87/102/EEC, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:133:0066:0066:EN:PDF> ბოლო ვიზიტი 09.09.2013, 19:41
9. FSA, Warning: unauthorized forms and individuals, <http://www.fsa.gov.uk/doing/regulated/law/alerts/unauthorised-firms> ბოლო ვიზიტი 09.09.2013, 13:00
10. Grifoni, A. and F. Messy (2012), "Current Status of National Strategies for Financial Education: A Comparative Analysis and Relevant Practices", OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 16, OECD Publishing. <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/5k9bcwct7xmn.pdf?expires=1378311806&id=id&accname=guest&checksum=9C7C21976F740D1A96180842684965A5> ბოლო ვიზიტი 09.04.2013, 18:08
11. Holzmann Robert, Bringing Financial Literacy and Education to Low and Middle Income Countries: The Need to Review, Adjust, and Extend Current Wisdom, July 2010 <http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Social-Protection-General-DP/1007.pdf> ბოლო ვიზიტი 09.04.2013, 20:45
12. Holzmann Robert, Mulaj Florentina, Perotti Valeria, 2013, Financial capability in low- and middle-income countries: measurement and evaluation <http://www.finlitedu.org/measurement/> ბოლო ვიზიტი 10.09.2013, 19:05
13. KPMG, Consumer Protection: Just good business, available at <http://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/consumer-protection/Pages/just-good-business.aspx> ბოლო ვიზიტი 09.02.2013, 18:51
14. KPMG, New Light on Old Truths, Consumer protection and good business sense <http://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/consumer-protection/Documents/consumer-protection.pdf> ბოლო ვიზიტი 09.09.2013, 14:47
15. Kwan, Joseph, The Pyramid Schemes Prohibition Ordinance Cap 617, 2011, http://www.deacons.com.hk/eng/knowledge/knowledge_457.htm ბოლო ვიზიტი 09.09.2013, 18:24
16. OECD, G20 High-Level Principles on Financial Consumer Protection, <http://www.oecd.org/daf/fin/financial-markets/48892010.pdf> ბოლო ვიზიტი 08/23/2013, 19:28
17. OECD, PISA 2012 Financial Literacy Assessment Framework, April 2012 <http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/46962580.pdf> ბოლო ვიზიტი 09.04.2013, 15:27
18. Rahn Richard W., What Caused the Financial Crisis, CATO Institute web-site, Commentary <http://www.cato.org/publications/commentary/what-caused-financial-crisis>, ბოლო ვიზიტი 09.02.2013, 12:10PM
19. Sevelia Jozeph, July 2010, Consumer Protection Codes of Conduct in the Financial Industry, <http://www.fli-namibia.org/Downloads&%20Press/Objective%202/GIZ%20Codes%20of%20conduct%20in%20the%20financial%20industry.pdf> ბოლო ვიზიტი 09.02.2013, 17:05
20. მანანა ვარდიაშვილი, პირამიდების სიბილი და ტრაგედია, ჟურნალი „ლიბერალი“, ივლისი 2013, #144 <http://www.liberali.ge/ge/liberali/articles/115525/> ბოლო ვიზიტი 08.26.2013, 18:41
21. მოქალაქეები შპს „ოქროს ირემისგან“ დაპირებულ თანხებს ითხოვენ, <http://medianews.ge/ge/moqalaqeebishpsoqrosiremisgandapirebultankhebsitkhoven/34544> ბოლო ვიზიტი 08.26.2013, 18:42
22. საქართველოს ეროვნული ბანკი, განცხადება, 2013 წლის 18 თებერვალი, <http://nbg.gov.ge/index.php?m=339&n&newsid=2075&lng=ge> ბოლო ვიზიტი 08.26.2013, 18:35